

- роды произошли или выехали или о которых известия нет, также какие роды от тех родов произошли. . .». – С. 279-409; «II Роспись, в которой показаны все роды по их происхождению и по местам откуда выехали». – С. 410-426; Перечень книг, продающихся в университете. – С. 427-453.
16. Савелов Л. М. Статьи по генеалогии и истории дворянства [Текст] / Л. М. Савелов. – СПб., 1898.
 17. Савелов Л. М. Лекции по генеалогии. Ч.1. [Текст] / Л. М. Савелов. – М., 1908.
 18. Скрынников Р. Г. Великий государь Иоанн Васильевич Грозный. В двух томах [Текст] / Р. Г. Скрынников. – Смоленск, 1996. – 448 с.
 19. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. [Текст] 42 основных тома, 2 доп. – СПб., 1890-1907.

Л. В. Новікова

УДК 93+94](477.7)“18”Скальковський+82(477)“18”Шевченко

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ПРОТИ А. О. СКАЛЬКОВСЬКОГО ЯК ІСТОРИКА ГАЙДАМАЧЧИНИ: ДО ІСТОРІЇ ПОЯВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНІЄЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ОЦІНКИ (МІФУ?)

У статті розглянуті передумови й обставини поєднання з ім'ям одеського історика А. Скальковського (XIX ст.) критики з боку Т. Шевченка негативного ставлення до гайдамаччини, висловленої поетом у його відомому творі «Холодний Яр». Автор відзначає, що це поєднання має ознаки історіографічного міфу.

Ключові слова: Т. Шевченко, «Холодний Яр», А. Скальковський, гайдамаччина, історіографія гайдамаччини, Коліївщина.

Минуло 70 років з часу відомого народного повстання Коліївщини, і саме у «ювілейний», 1838 рік, Т. Шевченко отримав довгоочікувану свободу від кріпацької залежності. Достатньо випадкові обставини звільнення пробуджували у поеті історичні спогади про буремні події XVIII ст., закріплені у його свідомості

ще з дитинства, і ці спогади про минувшину, поєднані з сучасними питаннями, набували для нього особливої вартості. Датою звільнення від кріпацтва датується й присвята В. Григоровичу, вміщена у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки», що була надрукована у 1841 р. Ця поема мала передати сучасникам історичну пам'ять про гайдамаків та Коліївщину, так само як і поезія «Холодний Яр» (1845). Якщо «Гайдамаки» були надруковані й привернули тим значну увагу громадськості, особливо на Правобережній Україні [25, с. 28, приміт.], то «Холодний Яр», разом з іншими творами 1844-1847 рр., не з'явилися тоді у друці. Однак, за свідченнями сучасників, вони теж мали поширення у копіях, «...были знакомы русским образованным людям, как знакома была в свое время комедия Грибоедова «Горе от ума» задолго до ее напечатания» [16, с. 48].

Саме в поезії «Холодний Яр» і з'являється відома критика з боку Т. Шевченка негативного ставлення до гайдамаків:

«Гайдамаки не воины –
Розбойники, воры.
Пятно в нашей истории...»
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане...» [39, с. 356].

У нашій доповіді ми поставили завдання з'ясувати передумови та час появи в історіографії творчості поета, а також історіографії, присвяченій його сучаснику, одеському історичу А. Скальковському, твердження про призначення цих рядків останньому. Актуальність проблеми пов'язана з тим, що таке ототожнення має місце й у новіших дослідженнях [7, с. 122; 15, с. 46; 29, с. 104; 32, с. 8], хоча прямих підстав у джерелах для нього немає, крім аксіоматичної різниці у поглядах Т. Шевченка та А. Скальковського та подібності словника поета при характеристиці гайдамаків з рядків «Холодного Яру» до цитат з творів історика, зокрема, вислову: «Пятно в нашей истории...» [35, с. 595] та ін. Водночас наслідки такого ототожнення, на тлі загального ставлення до генія Т. Шевченка в українському суспільстві, виявилися негативними для оцінки та рецепції не тільки доробку А. Скальковського з іс-

торії гайдамаччини, але й всієї його історіографічної спадщини, яка сприймалася крізь призму ставлення історика до цієї теми. Ця ситуація отримала осмислення як історіографічна проблема здебільшого вже у 1990-2000-х рр. [7, с. 116; 29, с. 104].

Звертає на себе увагу, що події гайдамаччини та Коліївщини викликали у 1840-х роках майже одночасну появу поетичних та вчених інтерпретацій, після послаблення офіційних заборон на пов'язану проблематику, таку, як історія уніатської церкви. Так, паралельно за часом до згаданих творів Т. Шевченка та до видання «Чигиринського Кобзаря та Гайдамаків» 1844 р. з'являються роботи А. Скальковського «История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского» (1841-[42]) (де він торкається історії гайдамаччини) й «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии, 1733-1768» (1845). Наступного року побачило світ друге видання «Истории Новой Сечи...». Хрестоматійним твердженням у літературі стала згадка про те, що погляди історика стали викликом для поета, який написав гнівну відповідь у «Холодному Яру». Однак більше підстав, на наш погляд, є для ствердження впливу шевченкових «Гайдамаків» на А. Скальковського. Так, І. Дузь відзначав, що «Гайдамаки» потрапляють в Одесу наприкінці 1843 р., і вже в лютому 1844 р. їх було неможливо знайти в продажу [5, с. 147-148]. Саме тоді А. Скальковський працював над своєю монографією з історії гайдамаччини.

Надалі, в умовах існування наукового, суспільного та, зокрема, політичного інтересу до історії гайдамаччини в Україні у другій половині XIX ст., присвячені гайдамаччині твори Т. Шевченка й праці А. Скальковського з'являються знову майже водночас: «Гайдамаки» у 1886 р., стаття А. Скальковського з історії гайдамаччини та третє видання його книги «Истории Новой Сечи...» – у 1885-1886 рр. [19; 21; 22]. Така одночасність, ймовірно, стала однією з передумов майбутньої тези про «виклик-відповідь». Однак існували більш глибокі передумови для того, що згодом в історіографії з'являється можливість для встановлення контрверзи між творами Т. Шевченка та А. Скальковського, а також взагалі для сприйняття їх відповідної творчості як подібної контрверзи. Ми виділили кілька таких передумов.

Формування інтересу до гайдамаччини: спільне й відмінне.

Слід відзначити, що гайдамаччина ввійшла в світогляд і Т. Шевченка, і А. Скальковського з самого дитинства, що, ймовірно, згодом сприяло кристалізації підходів до аналізу пов'язаних подій вже у творчості чи дослідницькій діяльності. Один з перших звертає увагу на роль дитячих вражень Т. Шевченка у формуванні його інтересу до теми гайдамаччини О. Лазаревський. Він відзначає, що з членів сім'ї поет зазнав впливу діда, Івана Андрійовича Шевченка, «живого свідка Коліївщини», на що вказував і сам Т. Шевченко в «Гайдамаках». Велике значення мали й подорожі маленького Т. Шевченка до Мотронинського монастиря, де він уважно вивчав могили «коліїв» та слухав, як богомольці ділилися своїми спогадами про них [25, с. 19, 24–25]. У своїй «Автобіографії» Т. Шевченко також згадував про любов у дитинстві до гайдамацьких пісень, що зберігалася у нього і надалі [37, с. 50, 197]. Свою роль, як вже згадувалося, зіграв перехід поета від кріпацького до вільного стану.

На відміну від Т. Шевченка, А. Скальковський народжений був у вільному стані. Виховувався він на перехресті різних культур, під впливом різних історичних «переказів»: біля Житомира розташована була горезвісна Кодня, де відбувалися масові страти гайдамаків, а перебуваючи над р. Тикічем, очевидно, у маєтку свого батька, він слухав перекази про запорозьке козацтво (ймовірно, й про гайдамаків) [23, с. 3]. Відповідно А. Скальковський, завдяки своєму походженню, обставинам виховання, міг у дитинстві знайомитися з різними оцінками Коліївщини, тоді як Т. Шевченко, завдяки родинному зв'язку з подією, сприймав здебільшого з погляду її учасників з боку гайдамаків, хоча й намагався у передмові до «Гайдамаків» цей історичний досвід представити як попередження дальших конфліктів між слов'янськими народами.

Методологічні підходи: між народним баченням минулого та інтерпретацією «письменних». Наприкінці 1830 – на початку 1840-х років ще відчутним був вплив ідейної течії романтизму. Романтизм тим легше був засвоєний Т. Шевченком, що він сам походив з соціального прошарку, представники якого були носіями фольклорних спогадів або безпосередніх вражень від подій.

Як наслідок, у його працях з'являється протиставлення народно-го бачення своєї історії історичним коментарям «письменних», яким поет ще в «Гайдамаках» говорив: «А розумне ваше слово Брехнею підбите» [35, с. 58-59]. Ймовірно, що до «письменних» Т. Шевченко зараховував й окремих істориків. На це, зокрема, вказує його пізніша оцінка книги П. Куліша «Записки о Южной Руси» (1857 р.): «Тут живо вилиті і кобзарі, і гетьмани, і запо-рожець, і гайдамака... *Куліш тут свого нічого не додав* (курсив наш. – Л. Н.), а тільки записав те, що чув від сліпих кобзарів...» [38, с. 122]. Проблема історичної інтерпретації була близькою й для інших сучасників, для того ж П. Куліша. Останній у листі до Й.-І. Крашевського (1886 р.), хоча й виходячи з власних міркувань про історію відносин між поляками та українцями, висловлює за-непокоєння з приводу суспільного впливу «лженауки» [26, с. 98]. Слід відзначити, що А. Скальковський також не заперечував мож-ливість використання фольклорних джерел, і навіть написання іс-торії півдня України, заснованої виключно на переказах, а також залучення даних наративних джерел, якими він користується при зображенні подій Коліївщини. Однак при наявності документаль-них пам'яток він віддавав пріоритет останнім, а історичні праці його мають чітко виражену, зокрема, в передмовах, мету, як осно-ву для інтерпретації подій. Вже це давало привід висловлювати загальні оцінки його історичним висновкам. Окремі дослідники (зокрема, той же П. Куліш) вважали А. Скальковського не завжди вірним інтерпретатором історії, наприклад, козацтва, дорікаючи йому в тому, що він обмежує іншим доступ до користування до-кументами Коша Нової Січі [8, с. 45]. Ймовірно, що й висвітлення теми гайдамаччини А. Скальковським могло розглядатися тільки як проведення власних поглядів.

Водночас слід відзначити, що апеляція виключно до народної пам'яті, яку відстоював Т. Шевченко, є прерогативою поетичного осмислення історичних подій, й могла ця виключність існувати в межах дискурсу романтизму. Однак і народна пам'ять – широке поняття, вона має складну структуру, що залежить від конкретних носіїв, впливу часу, регіону, складнощі самого явища під спіль-ною назвою гайдамаччина тощо. Якщо на Правобережній Укра-

їні гайдамаки серед українців сприймалися як герої, то на півдні України, у Подунав'ї, також серед українців, поширювалася інформація про гайдамаків дещо іншого характеру. Так, А. Скопеч у 1890 р. з Рені писав до В. Гнилосонова: «Більше ж тут хохлів осталося від бродячих гайдамаков, котрі колись займались по Дунаю розбоєм. Всі вони знають Тараса...» [26, 128].

Категорія «національного» (у зв'язку з категоріями «політичного» та «соціального») та питання про рецепцію поглядів «іншого». Ще наприкінці ХІХ ст. О. Огоновський, розглядаючи вже творчість Т. Шевченка, вказує на те, що у творах поета в [1838-1843 рр. відображений романтично-національний напрямок, у 1843-1847 рр. – політико-національний [17, с. 2]. Розгляд ставлення Т. Шевченка до категорії «національного» можна розпочати з методологічного постулату, висловленого в праці І. Дзюби: «Шевченко взагалі весь категорично протипоказаний однозначним інтерпретаціям, а «Гайдамаків» це стосується особливо» [4, с. 174].

Зростання інтересу до питань народності внесло вагомий корективи у світогляд української інтелігенції. На середину 1840-х років формуються підвалини виключної української ідентичності, або особливої подвійної (україно-слов'янської), яка отримує теоретичне й термінологічне підґрунтя в документах Кирило-Мефодіївського братства. Саме в цей час ми бачимо в джерелах особистого походження, що зростає значення національного й для Т. Шевченка, що знаходить вияв у характеристиках не українців у листуванні та у зверненні до теми єдності слов'ян – українців та поляків, роз'єднаних історією. У передмові до «Гайдамаків» 1841 р., після згадки про те, що «ляхи боролися з козаками», ми зустрічаємо такі слова: «...всі ми однієї матері діти, ...всі ми слов'яни. Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися, нехай братаються знову з своїм ворогом...» [37, с. 201]. Однак ставлення поета до поляків дійсно було неоднозначним, що відзначається у дослідницькій літературі [4, 180-181]. Родич Т. Шевченка В. Шевченко в своїх спогадах 1875 р. вказував на те, що представники польського національного руху покладали на поета сподівання на «воскресіння Польщі»

у випадку, якщо б він став малоруським гетьманом. При цьому В. Шевченко скептично зауважував: «Так-то вони знали Шевченко і його думки і погляди на шляхетську Польщу!» [25, с. 30]. Національний зміст поняття «поляки» у Т. Шевченка часто поєднувався з соціальним та політичним [37, с. 197]. Зокрема, у «Гайдамаках» ми зустрічаємо такий термін стосовно Речі Посполитої, як «шляхетчина» [35, с. 63].

Якщо Т. Шевченко у передмові до «Гайдамаків» ставив завдання фактично віддати історії те, що вже їй належить, то сприйняття поеми в суспільстві все ж таки мало узгоджувалося зі вказаною передмовою. Ставлення до «Гайдамаків» формувалося на основі їх змісту, тому вже по смерті Т. Шевченка, у 1866 р., М. Лазаревський у листі до Куліша повідомляв про те, що у брошурі, яка мала вийти за кордоном, йде мова про те, що поляків та українців поспорила Москва, а ще більше літературні твори Т. Шевченка і П. Куліша [26, с. 44-45]. Подібне сприйняття суспільного потенціалу «Гайдамаків» зустрічається й у листуванні І. Липи (1893 р.), який, як можна дійти висновку, не радив Б. Грінченкові поширювати поему серед народу, щоб не довести до крайнощів «національного ворогування до ляхов» [26, с. 154].

Звертає себе увагу той факт, що та частина інтелігенції в Російській імперії, яка високо оцінювала Т. Шевченка і здебільшого не була українською чи «руською» за походженням або культурою, або не заявляла себе як носія ідеї «національності» (або як виключно цієї ідеї), сприймала його як поета наднаціонального, що є виразником загальнолюдських прагнень. Подібні оцінки зустрічаються в листах благодійників, що надсилали кошти в редакції одеських газет на побудову народної Шевченківської школи. Люди «очевидно не русского происхождения» називали Т. Шевченка «печальником горя народного» [16, с. 32]. Відповідне сприйняття відчувається і в словах М. Біляшівського, який зазначав, що популярності Т. Шевченка сприяла реформа 1861 р., яка «визначила йому місце серед народних героїв» [25, с. 314]. У цих оцінках ми бачимо вплив нових історичних умов другої половини XIX ст. Свою роль зіграла й та обставина, що твори Т. Шевченка не мали тоді достатньо широкого розповсюдження,

що не сприяло формуванню ставлення саме до його творчості, і поет був більше відомий тоді «по скорбной жизни своей» [16, с. 35]. Однак сучасники виходу «Гайдамаків» у 1841 р. сприймали цей твір саме в контексті романтичного захоплення ідеями народності, рідної мови [27, с. 88, 106]. Подібне сприйняття бачимо наприкінці XIX – на початку XX ст., серед представників української науки та українського національного руху, які вже пізніше творчість Т. Шевченка поєднують і з орієнтацією на соціальні питання [28, с. 93].

Враховуючи велике значення національного (поряд з національно-соціальним) для Т. Шевченка в 1840-х роках, міркування А. Скальковського щодо гайдамаччини як висновки історика, рід якого мав польське коріння, на нашу думку, потенційно могли розглядатися як невірна історична інтерпретація. Сам А. Скальковський виховувався у змішаній родині, він сам, як дід і батько, був православним [30, с. 23; 24, с. 37]. Для А. Скальковського дійсно певний час була важливою польська культура, польська мова і народність, однак приблизно з середини 1830-х років він остаточно обирає так звану руську ідентичність, а згодом, вже у 1880-х рр., наголошує на тому, що є українським істориком. Водночас ця внутрішня еволюція не завадила тому, що сучасники (і не тільки) іноді сприймали його як поляка. Однією з причин стійкості такого сприйняття, ймовірно, були історичні погляди А. Скальковського, зокрема, порівняння запорозького козацтва з католицькими чернечо-лицарськими орденами. Свою роль у цьому зіграло й соціальне становище А. Скальковського, яке він мав на 1840-рр., тим більше наприкінці життя. Ігнорування відомостей про майже злидений попередній період, стало, ймовірно, однією з підстав для того, щоб один з його перших біографів, О. Маркевич, дійшов висновку, що історик подивився «на гайдамаччину с точки зрення польского пана» [12, с. 12]. Слід відзначити, що тут О. Маркевич міг враховувати і характер використаних А. Скальковським джерел.

Різниця у ставленні до теми гайдамаччини у дослідженнях А. Скальковського та творчості Т. Шевченка. Дослідницька увага А. Скальковського до гайдамаччини тісно пов'язана з його

поглядами на запорозьке козацтво, які у 1930-х рр., до знахідки документів Архіву Коша Запорозької Січі, кардинально відрізняються від його ставлення до запорожців після ознайомлення з цими документами. Якщо спершу він поділяє оцінки імператорського маніфесту від 3 серпня 1775 р., то надалі переконуються у складності феномену козацтва, його важливій історичній ролі. Причину негативного ставлення до козацтва у суспільстві та історіографії він побачив якраз у поєднанні запорожців з гайдамаками, у тому розумінні цього терміну, яке приймав А. Скальковський. Тому він вже у першому виданні «Истории Новой Сечи...» (1841) поставив завдання «очистить» «...память общества «славного Низового войска» от пятна, накинутаго на него несколькими преступными его чинами...» [20, 281]. Спеціальні дослідження були розпочаті у серпні 1842 р., а перша у своєму роді монографія була завершена на початку 1844 р. Друком вона вийшла через рік – у лютому 1845 р. [30, с. 102]. Погляди А. Скальковського на гайдамачину зустріли різку критику в українській історіографії, що була репрезентована рецензією М. Максимовича. А. Скальковський врахував окремі зауваження свого рецензента, однак залишився на попередніх позиціях в оцінці гайдамачини та Коліївщини. Через кілька десятків років, А. Скальковський, усвідомлюючи себе як історика українського, продовжував дотримуватися своїх поглядів, а еволюція їх в бік поглядів В. Антоновича завдячує редакторським правкам Ф. Лебединцева [9, арк. 7]. За кілька років до цього, у 1882 р., А. Скальковський ставив питання перед Ф. Лебединцевим про те, чому його монографію, першу, засновану на запорозьких документах, ігнорує М. Костомаров [31, с. 104]. Слід відзначити, що А. Скальковський не приймав поглядів на гайдамачину В. Антоновича й М. Костомарова. Хоча з останнім багато подібностей ми бачимо у використанні термінології при описі Коліївщини, однак, якщо М. Костомаров і В. Антонович визнавали еволюцію гайдамачини від спершу «розбійницького» явища до народного руху, А. Скальковський не бачив в гайдамачині XVIII ст. освяченого високою метою народного руху [14, 411], ототожнював гайдамак з «розбійниками». Однак таке ототожнення не було поодиноким випадком в українській іс-

торіографії [7, с. 118]. З іншого боку, у маніфесті Катерини II, що датований липнем 1768 р., в якому вона звертається «до православного населення Польщі» (Правобережної України), гайдамаки під проводом М. Залізняка, називаються в такій послідовності, як у вірші Т. Шевченка (при цьому, як і у А. Скальковського, гайдамаки офіційно – на 1768 р. – відділяються від Запорозького козацтва): «особи, що видають себе за загін нашого вірного Низового запорозького війська, насправді є розбійниками, ворами (курсив наш. -Л.Н.) та порушниками суспільного спокою» [11, с. 310]. Та й термін «людомор», з яким вступає у суперечку Т. Шевченко, більше підходить до характеристики імператорських осіб в творчості поета.

Сприйняття гайдамаччини й Коліївщини з боку Т. Шевченка має свої особливості й навіть певні суперечності. Стосовно останніх І. Дзюба відзначає, що «не у формальній суперечності річ, а в тій хіба «суперечності», яка впливає з неоднозначності історичного явища та неможливості однозначного ставлення до нього» [4, с. 174, 176]. Звертає на себе увагу, що Т. Шевченко також ставив перед собою певне завдання, крім простого відображення подій на основі народної пам'яті – завдання змінити суспільну думку стосовно гайдамаків. У своїх примітках до поеми Т. Шевченко відзначає: «Злодій, розбійник, або гайдамака – такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі» [40, с. 139]. Розглядаючи гайдамаччину як народний рух, Т. Шевченко не заперечує катастрофічного характеру подій Коліївщини, однак бачить причину розгортання польсько-української конфронтації не у діяльності гайдамаків, а у релігійному контексті та у діяльності його утворювачів в особі ордену єзуїтів [40, с. 138]. З іншого боку, його ставлення до гайдамаччини та Коліївщини відповідало ставленню не тільки носія історичної пам'яті, поета, але й художника (відомо, що Т. Шевченко сам згадував про боротьбу між собою двох його призвань: малярського та поетичного). Поєднання чорного і білого кольорів для Т. Шевченка було підґрунтям гармонічного цілого його картини історії України. У своїх спогадах про події 1839 р. він відзначав, що, перебуваючи в майстерні К. Брюллова, «перед его дивними произ-

веденнями я задумывался и лелеял в своем сердце своего слепца Кобзаря и *своих кровожадных гайдамаков* (курсив наш. – Л. Н.)... Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной меланхолической красоте своей» [37, с. 36].

Один з перших біографів Т. Шевченка, О. Лазаревський, також вважав Коліївщину «кривавим епізодом української історії», цю точку зору поділяв і Д. Мордовцев [25, с. 24; 13, с. 1, 9]. Подібні погляди висловлював П. Куліш, який, до речі, мав список «Холодного Яру» [39, с. 741]. Польський автор М. Чайковський, з творами якого був знайомий Т. Шевченко, вже наприкінці життя згадував по те, що з дитинства сприйняв характеристики І. Гонти як «вождя демократии убивств, пожаров и истребления, стремившегося к уравнению всего» [6, с. 56]. Слід, однак, відзначити, що Т. Шевченко, розуміючи Коліївщину як історичну й людську трагедію і не заперечуючи цього, мав намір дати пояснення її походженню.

Як підсумок, слід відзначити, що А. Скальковський звертався своїми працями, присвяченими, зокрема, запорожцям, до носіїв історичної пам'яті, сформованої під впливом офіційної регламентації ставлення до окремих історичних явищ. Його метою стала апологія запорожців, руйнація стереотипів сприйняття козацтва, а гайдамаки сприймалися як антигерої. Т. Шевченко, поетично віддзеркалюючи народну пам'ять і пропускаючи крізь свій життєвий досвід гайдамацьку тему, поставив собі іншу мету – «виправлення» ставлення до гайдамаків, їх героїзацію.

Історіографічна знахідка чи народження історіографічного міфу? Ми розглянули різні аспекти потенційної контрверсійності між Т. Шевченком та А. Скальковським. Однак у дослідженій нами літературі довгий час вона дійсно зберігала свій потенційний характер і ніякої асоціації з А. Скальковським при згадках про Т. Шевченка та його творчість ми не зустрічаємо.

Більше того, сам Т. Шевченко, наскільки нам відомо, також не вказує на зв'язок «Холодного Яру» з А. Скальковським. Згадуючи історика у своєму творі «Прогулка с удовольствием и не без морали», поет критикує його тільки за те, що він переплутав «волинсько-польську» пісню з піснею запорозькою («дніпровських лицарів»).

Помилку історика поет пояснює за допомогою висування двох версій: недостатнє знання предмету з боку А. Скальковського або бажання «просто посмеяться над нашим братом-хохлою и больше ничего» [36, с. 211]. Навряд чи ця цитата свідчить про сприйняття А. Скальковського як автора українського чи руського, а його «польськість» сприймалася як перепона на шляху до розуміння «українства» або й як схильність до фальсифікації пов'язаних з українською проблематикою питань.

Про факт відповіді Т. Шевченка А. Скальковському у «Холодному Яру» не оминули б згадати деякі одеські історики, з огляду на неоднозначне ставлення ряду представників історичної науки Одеси до його висновків. Зокрема, це міг би зробити нащадок відомого козацького роду О. Маркевич, котрий написав першу розгорнуту розвідку, присвячену А. Скальковському [12] – однак ми не зустрічаємо у нього подібних згадок. З іншого боку, така асоціація, на тлі уваги в Одесі до української культури та у зв'язку з розвитком українського національного руху могла б з'явитися й у працях інших одеських авторів останньої чверті XIX ст. – на початку XX ст. Однак і на початку XX ст. обходить мовчанням це питання автор публікації в «Южном обозрении» в Одесі. Розбираючи історично-літературний нарис проф. О. Огоновського до львівського видання «Кобзаря» 1893 р., він наводить наступні слова вченого: «Что Шевченко видел в гайдамачине борьбу общественно-национальную, этот ясно из ответа, какой он дает в поэме «Холодный Яр» на *им же предполагаемое замечание* (курсив наш. – Л. Н.), что де «Гайдамакы не воины...» [17, с. 2, 4].

Надалі дослідники згадували про те, що Т. Шевченко висловлює свою критику в бік поміщицьких або дворянських істориків чи «панів-гнобителів» [40, с. 159]. Пов'язана з цим і оцінка «Гайдамаків» як відповіді на характеристику гайдамаків як розбійників у книзі М. Чайковського «Вернигора» [34, с. 15].

У якості опонента Т. Шевченка А. Скальковський почав згадуватися з 1930-х років. Раніше ми пов'язували проведення прямої асоціації з роботою 1934 р. радянського історика гайдамаччини К. Гуслистого [3, с. 7, приміт.]. Однак при вивченні літературознавчих праць вдалося виявити наявність більш ранніх спроб подібних висновків. Зокрема, мова йде про працю П. Лушпинського «Шевчен-

ків «Холодний Яр» (1930) [10], направлений, на його думку на захист постаті І. Гонти. Розглядаючи ставлення Т. Шевченка до постаті І. Гонти, П. Лушпинський відзначає, що не дивно, «що поет запалав гнівом, як перечитав монографію А. Скальковського «Наезды гайдамак на Украину», в котрій цей історик в чорних красках зобразив гайдамаків, а Гонту зокрема». «В поезії «Холодний Яр» дав йому Т. Шевченко гостру відправу». Однак, замість посилянь на джерела, дослідник відзначає, що тон книги А. Скальковського «*мусів*» (курсив наш. – Л. Н.) не подобатися поетові, «коли Шевченко перечитав одну, а після й другу працю Скальковського, допевне сказати не можна». П. Лушпинський висловив припущення, що на праці А. Скальковського увагу Т. Шевченка звернув М. Максимович у Києві у квітні 1845 р., а восени він ознайомився вже з монографією історика. Водночас П. Лушпинський високо оцінив подальшу «еволюцію поглядів» А. Скальковського [10, с. 94, 98-99]. Дослідник здійснив ґрунтовне дослідження, однак недостатньо аргументував свої висновки за допомогою джерел.

Для подальших дослідників і поглядів А. Скальковського, і поглядів самого Т. Шевченка це вже не мало значення. Повторювалася майже виключно негативна оцінка, надана ніби історикові з боку поета [18, с. 151; 2, с. 33; 33]. Зустрічалися й виключення, зокрема, П. Волинський, у своєму дослідженні історії написання поезії «Холодний Яр», слушно відзначав, що ідейними опонентами поета був не тільки А. Скальковський [1, с. 50]. У сучасній літературі ми зустрічаємо як повторення думки про те, що Т. Шевченко критикує саме А. Скальковського [39, с. 742], так і більш обережні підходи. Зокрема, І. Дзюба відзначає, що цитата з «Холодного Яру» – це «саркастичний перифраз офіціозу» або «відповідь Шевченка хулителяві Гайдамаччини» [4, с. 307, 166].

Отже, на наш погляд, відбулася певна міфологізація питання про адресата поезії Т. Шевченка «Холодний Яр». Початок її, за наявними джерелами, можна віднести до 1930 р., коли було вперше «ідентифіковано» анонімного опонента Т. Шевченка у ставленні до гайдамаччини з А. Скальковським. Як народження, так і закріплення міфу пов'язані були з відсутністю прямих вказівок в

джерелах, а також з існуванням різних аспектів контроверсійності у світогляді, ставленню до гайдамаччини, ідентичності тощо, яка існувала між А. Скальковським та Т. Шевченком, присутністю лексичних паралелей у їх творах. Функціонування ж міфу породжувало однобічне ставлення до спадщини та постаті А. Скальковського, а також, на прикладі цього історика, сприяло утвердженню негативного підходу до спроб нового (або «іншого») осмислення історії гайдамаччини.

L. V. Novikova

T. G. SHEVCHENKO VERSUS A. O. SKALKOVSKI AS A HISTORIAN OF HAJDAMACHCHYNA: TO HISTORY OF THE ORIGIN AND FUNCTION OF ONE HISTORIOGRAPHY ESTIMATION (MYTH?)

In the article there is given an analysis of circumstances and reasons of the connection between the Odesa historian A. Skalkovski and T. Shevchenko's criticism towards the someone's negative attitude to people movement of hajdamachchyna he have said in his famous poem «Kholodnyi Yar». The author notes that mentioned connection has some signs of the historiography myth.

Key words: T. Shevchenko, «Kholodnyi Yar», A. Skalkovski, hajdamachchyna, historiography of hajdamachchyna, Koliivschyna.

Л. В. Новикова

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ПРОТИВ А. А. СКАЛЬКОВСКОГО КАК ИСТОРИКА ГАЙДАМАЧЧИНЫ: К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОДНОЙ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ (МИФА?)

В статье рассмотрены причины и обстоятельства, приведшие к соединению с именем одесского историка А. Скальковского (XIX ст.) критики со стороны Т. Шевченко негативного отношения к гайдамаччине, высказанной поэтом в его известном про-

изведених «Холодний Яр». Автор *отзначає, що це єдине з'єднання має ознаки історіографічного міфу.*

Ключові слова: Т. Шевченко, «Холодний Яр», А. Скальковський, гайдамаччина, історіографія гайдамаччини, Колишівщина.

Список використаної літератури та джерел

1. Волинський П. «Холодний Яр» Т. Шевченка / П. Волинський // Радянське літературознавство. – 1980. – № 8. – С. 49-52.
2. Гуржій І. О. Історичні погляди Т. Г. Шевченка / І. О. Гуржій, М. Н. Лещенко // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 3-35.
3. Гуслистий К. Селянське повстання 1768 року на Україні / К. Гуслистий. – Х., 1934. – 63 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К. : Видав. Дім «Альтернативи», 2005. – 702 с.
5. Дузь І. Одеська дожовтнева преса про Т. Г. Шевченко / І. Дузь // Кобзареві – Одеса. – Одеса : Маяк, 1964. – С. 146-157.
6. Записки Михайла Чайковського (Садык-паши) // Киевская старина. – 1891. – № 1. – С. 40-72.
7. Кравченко В. В. А. О. Скальковський як історик гайдамаччини / В. В. Кравченко // Вестник Харьковського університета. – 1992. – № 363. Сер. Історія. – Вып. 26. – С. 114-125.
8. Куліш П. [Рец.] на кн.: Поездка в Южную Россию А. Афанасьева-Чужбинского. Ч. 1. Очерки Днепра. СПб., 1861 / П. Куліш // Основа. – 1862. – № 1. – С. 45. – (Бібліографія).
9. Лебединцев Ф. Письма к А. А. Скальковскому (6 писем), 1883-1886 // Відділ рукописів Інституту російської літератури Російської Академії наук. – Ф. (Лебединцев Ф.). – Спр. 8429.
10. Лушпинський П. Шевченків «Холодний Яр» / П. Луш-

- пинський // Україна. – 1930. – Кн. 40. – Березень-квітень. – С.89-105.
11. Манифест імператриці Катерини II к православному населенню Польши, виданий 9 юлія 1768 года // Киевская старина. – 1882. – Т.2. – Год 1. – Май.
 12. Маркевич Ал. А. А. Скальковский: (Поминки) / Ал. Маркевич. – Одесса : «Экономическая» тип. и литогр., 1900. – 20 с.
 13. Мордовцев Д. Л. Гайдамащина. Историческая монография / Д. Л. Мордовцев. – СПб. : Изд. Плотникова, в тип. М.Хана, 1870. – 484 с.
 14. Новікова Л. В. «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності. Монографія / Л. В. Новікова. – Одеса : Одеський національний університет, 2012. – 464 с.
 15. Новікова Л. В. До питання про дослідження гайдамацтва у ХІХ ст. : історіографічна спадщина А. О. Скальковського / Л.В. Новікова // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. – Ужгород, 2003. – Вип. 8. – С. 44-50.
 16. Поминки Тараса Григор'євича Шевченко 25-го фебруаля 1879 года в Одессе / сост. А. Т. – Одесса : [Изд.] «Новороссийского Телеграфа», 1879. – 64 с.
 17. Поминки Тараса Григор'євича Шевченко в «Южном Обозрении», 25-го и 26-го фебр. 1901 г. / А-р. – Одесса, 1901. – 1-7, 7-8 с.
 18. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко про боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення у ХVІІІ ст. / Г. Я. Сергієнко // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 127-153.
 19. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. Ч. 1-3 / А. Скальковский. – 3-е изд. – Одесса, 1885–1886. Ч. 1. – 1885. – 302 с.; Ч. 2. – 358 с.; Ч. 3. – 330 с.

20. Скальковский А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. Извлечена из собственного запорожского архива / А. Скальковский. – Одесса : Гор. тип., 1841. – 437 с.
21. Скальковский А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии, 1733-1768 / А. Скальковский. – Одесса : В гор. тип., 1845. – 230, II с.;
22. Скальковский А. Несколько документов к истории гайдамачины / А. Скальковский // Киевская старина. – 1885. – Т. 13, кн. 10. – С. 277-318.
23. Скальковский А. А. Порубежники. Канва для романов / А. А. Скальковский. – Одесса : В тип. Л. Нитче 1850. – Вып. 3 : Мамай. Повесть 1758–1760 годов. – 203 с.
24. Скальковский К. Воспоминания молодости (По морю житейскому), 1843–1868 / К. Скальковский. – СПб., 1906. – VI, 410 с.
25. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с.
26. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К. : Наук. думка, 1966. – 492 с.
27. Тихорский Н. Гайдамаки. Поэма Т. Шевченка / Н. Тихорский // Маяк. – 1842. – Т. 4, кн. 8. – С. 82-106.
28. Франко І. Я. Тарас Шевченко / І. Я. Франко // Т. Г. Шевченко в критиці. – К. : Держвидав художньої літератури, 1953. – С. 88-94.
29. Хмарський В. М. А. О. Скальковський як дослідник гайдамацького руху / В. М. Хмарський // Записки исторического факультета / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1995. – Вып. 1. – С. 99-116.
30. Хмарський В. М. З історії розвитку археографії на півдні України: Аполлон Скальковський / В. М. Хмарський. – Одеса : Гермес, 1998. – 318 с. – (Зап. іст. фак. / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – 1998. – Вип. 6).
31. Хмарський В. М. Листи А. О. Скальковського до Ф. Г. Лебединцева / В. М. Хмарський // Киевская старина. – 1997. – № 5. – С. 102-110.

32. Швидко Г. К. А. О. Скальковський та його «Історія Нової Січі...» / Г. К. Швидько // Скальковський А. А. Історія нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – С. 3-22.
33. Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 2 : Мол-Я. – 412 с.
34. Шевченко Т. Гайдамаки / Т. Шевченко / Ін-т Тараса Шевченка; передмова Мик. Горбаня. – Держвидав України, 1928. – 148 с.
35. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1974. – 623 с.
36. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали. Часть первая / Т. Шевченко // Зібрання творів: у 6 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 208-326.
37. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / Т. Г. Шевченко / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 5. – 496 с.
38. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / Т. Г. Шевченко / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 6. – 632 с.
39. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / Т. Г. Шевченко / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. – К., 2003. – Т. 1. – 784 с.
40. Шевченко Т. Г. Гайдамаки: поема / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во УАН, 1935. – 160 с.